

VAJDA MIHÁLY

MI EGY IDEGEN? KI LENNE IDEGEN?

*Fremd bin ich eingezogen,
Fremd zieh' ich wieder aus
Das Mädchen sprach von Liebe,
Die Mutter gar von Eh'*

A mikor a *Korunk* felkért, hogy írjak egy esszét az „idegen”, „idegenség” témakörben tervezett számába, azonnal pozitív választ adtam; van-e ma, mai világunkban aktuálisabb kérdés annál, hogy miként viszonyulunk az idegenekhez? Az idegengyűlöletet a 20. század elborzasztó tapasztalatai nemhogy felszámolták volna, ahogy ebben sokan reménykedtünk, hanem még talán fel is fokozták. Sokszor azt is tapasztalhatjuk, hogy azokat, akik valamilyen formában fellépnek az idegengyűlölettel szemben, akik az idegengyűlöletet radikálisan elutasítják – magam is ezek közé tartozom –, sokan, némely világokban éppenséggel a többség, „idegenszívűnek” tekinti, bármit is jelentsen ez a furcsa szó. Idegenszívűek, azaz idegenek, ha talán külsőre csak annyira különböznek is a többséghez tartozóktól, mint a többségi egyedek egymástól. Nem akarják tudomásul venni, hogy ők maguk is a leghatározottabban idegenek, ha ez elsőre nem is látszik rajtuk; nem látszik, mert csak a szívük idegen. Az viszont egyértelműen. Nagyon jellemzőnek hiszem, hogy ezek a többséghez tartozók a szívet, a szívünket emlegetik, nem pedig az értelmünket. A szívünk nem dobog az övékével egy ütemre. Minthogy én ezzel a „szív” metaforával nem tudok sokat kezdeni; ahhoz, hogy megértssem, mi is ezeknek a többségieknek a bajuk velem – ami persze önmagában nem lényeges, de nemcsak velem van bajuk, hanem mindazokkal, akik nem utasítják el az idege-

Szókratész és Meursault [...] Mindkettőjüket – két különböző korban – erkölcstelennek tartják. És egyiküket sem azért ítélik el, amit tettek, hanem azért, mert azok, akik: mások, nem olyanok, amilyenek lenni kell, IDEGENEK.

neket –, kénytelen vagyok ezt a furcsa szót lefordítani magamnak: szerintük én nem úgy érzek, ahogy ők. S ha ezek után felteszem magamnak a kérdést, hogy vajon ezek, akiknek nem idegen a szívük, mindig és minden helyzetben egyformán éreznek-e, erre persze képtelen vagyok igenlő válasszal felelni – egyenesen lehetetlennek tartom, hogy az emberek többsége azonos érzelmeket tápláljon, mondjuk, a szülei, jelesül az anyja iránt; ugyanúgy érezzen, mint a másik, ha mondjuk, meghal az anyja. Ugyanúgy szeresse a partnerét, ahogy a másik, s ha történetesen férfi az illető, s szereti a barátnőjét, még ha nem tudja is pontosan, hogy mit jelent ez a szeretet, de ha egyszer már szereti, akkor legfőbb óhaja-e, hogy feleségül vegye. De hogy ezeknél az élet szempontjából bizonyára meghatározó jelentőségű viszonylatoknál lényegtelebbeket is említsek, mindenki egyformán rémesnek tartja-e, ha magányos, nyomorult szomszédja megveri egyetlen társát, még nálánál is nyomorultabb kutyáját, amikor az nem engedelmeskedik neki, vagy esetleg van olyan ember is, aki ilyenkor elgondolkodik azon, vajon mit tenne ő egy ilyen ember és állat számára egyaránt nyomorult helyzetben?!... Nem folytatom tovább. Mert ha még azt a kérdést is feltenném, hogy vajon mindenki egyaránt mély megbánást érezne, amiért az örült hőségben látván megvillanni a kést annak az embernek a kezében, aki egy kis idővel ez előtt éppen ezzel a késsel súlyosan megsebesítette barátját, lelövi ezt az embert, s még a pisztolyban benne lévő másik négy golyót is beléereszti a feltehetőleg már halott emberbe, akkor már minden olvasóm tudná, hogy én itt az idegenszívű Meursault-ról beszélek, Camus első regényének, a *Közönynek* a hősről. Bár ha olvasta a könyvet, akkor már a gyilkosság leírását megelőzően is tudnia kellett. Csak hogy ha magyar olvasóról van szó, akkor ezt ugyan tudta, csak éppen azt nem értette, hogy kerül a csizma az asztalra. A könyv magyar címe s számos helyen a magyar szöveg is azt suggerálja ugyanis az olvasónak, hogy Meursault egy bűnös módon közönyös ember, nem pedig valaki, akitől a társadalom által minden egyes tagjától megkövetelt érzésvilág és konkrét érzések idegenek. A könyv eredeti francia címe *L'Étranger; Az Idegen*.¹

A *Nagyvilág* 2015. februári száma közli Ádám Péter és Kiss Kornélia új fordításának – most már *Az Idegen* a könyv címe – már elkészült részét, az első rész 1. és 2. fejezetét. A fordítók közölnek hozzá egy *Előszót* is, valamint Camus-nak a könyv amerikai kiadásához írott előszavát. Egyes helyeknél lábjegyzetben megadják Gyergyai Albert fordításának szövegét is. Ezt csupán azért említem, mert most már a könyvet magyarul olvasónak is módjában lesz érzékelni, hogy itt semmiképpen sincs közönyösségről szó. De ha a címtől nem engedjük megtéveszteni magunkat, akkor még a Gyergyai-féle fordítás alapján is világos: Meursault olyan valaki, aki csöppet sem közönyös, csak éppenséggel nem fogadja el a társadalom által megkövetelt és minden egyes tagjára ráerőszakolni kívánt érzelmi sémákat. A regény azzal kezdődik, hogy a marengói öregotthon értesíti Meursault-t, hogy addig ott élő anyja meghalt, ekkor és ekkor lesz a temetése. Meursault késedelem nélkül elindul Algírból Marengóba; mielőtt buszra száll, megebédel még; szokott helyén, Céleste-nél, ahol mindenki együtt érez vele; Céleste még mondja is: „Bizony, anya csak egy van.”² Ennek az egyetlen epizódnak, Meursault anyja temetésének kapcsán szeretném érzékeltetni: Meursault nem közönyös anyja halálát illetően sem; nem közönyös, hiszen szerette az anyját, s ezt Camus a regényben több helyen is világosan érzékelteti. Jóllehet egy pillanatig sem érzi, hogy neki vagy bárki másnak kötelessége lenne az anyját szeretni. De szerette az anyját, csak éppen a temetés előtt és alatt, valamint az azt követő időben nem úgy viselkedik, ahogy az szokás, ahogy az „normális”, ahogy azt egy rendes ember teszi, mert a társadalom azt követeli tőle. Nem tartja szükségesnek, hogy még egyszer megnézzze a koporsóban fekvő anyját, *horribile dictu* megissza a gondnok által felkínált tejeskávét anyja koporsója mellett, sőt némi habo-

zás után, mert felmerül benne, hogy ezt esetleg nem illik, rá is gyújt. Miért ne tené? „Most már úgyis mindegy.” Ami később még mindennél súlyosabban esik majd a latba: a temetés másodnapján kimegy fürödni a tengerre, ott összeakad hivatala volt titkárnőjével, Marie-val, s ez a találkozás szerelmi viszonyba torkollik. Amikor a tárgyaláson kihallgatják Marie-t, „az ügyész, aki közben egy iratcsomót lapozgatott, hirtelen azt kérdezte tőle, mióta tart a viszonyunk. Marie megmondta a dátumot. Az ügyész erre megjegyezte, csak úgy melleleg, közömbös arccal, hogy ez a dátum, egy nap különbséggel, anyám halálának napja.” Majd: „Az ügyész felemelkedett, s igen komolyan és olyan hangon, amelyet én valóban meghatottnak éreztem, felém irányított ujjal s lassan szótagolva így szólt: – Esküdt urak, ez az ember anyja halálának másnapján fürödni ment, viszonyt kezdett, s nevetni tudott egy komikus filmen. Egyéb mondanivalóm nincs. – Leült, még mindig nagy csendben. De akkor Marie hirtelen hangos zokogásban tört ki, kijelentette, hogy nem így volt, hogy más is történt és másképpen, hogy úgyszólván kényszerítették, ne azt mondja, amit gondol, hogy ő jól ismer engem, és hogy nem tettem semmi rosszat.”

A különbség Marie s még néhány más tisztességes s Meursault-val alapjában véve szolidáris tanú és maga Meursault között, hogy az előbbieket ugyan az igazat akarják mondani, de valamiképpen mégis engednek a kényszernek, ha arra akarják őket rávenni, hogy a konvencióknak megfelelően értelmezzék az eseményeket, míg Meursault-t, s ez itt a döntő, még az ügyvédje sem tudja rávenni, hogy olyat mondjon, amit nem tart igaznak. Meursault nem lázad a konvenciók ellen. Bizonyos esetekben még az is felmerül benne, hogy valamit az adott esetben nem illene mondania vagy cselekednie, de nem hajlandó semmit sem mondani vagy megtenni csupán csak azért, mert ezt így illik, mert ez a szokás. A tárgyaláson sem a maga igazáért, nem Az Igazságért harcol. De semmi olyat nem mond, amit nem tart igaznak. „Egyet biztosan állíthatok: persze, hogy jobb szerettem volna, ha anyám életben marad. De az ügyvéd elégedetlen volt. Azt mondta: – Ez nem elegendő. Gondolkodott. Kérdezte, nem mondhatnám-e, mondjuk, azt, hogy azon a napon uralkodtam természetes érzelmeimen. Azt feleltem: – Nem, mert nem igaz.” Igen fontos mondat. Mert még ha magát az igazságot Nietzsche szellemében pusztá metaforának tekintjük is, melyet el kell fogadnunk, hogy tájékozódni tudjunk a társadalomban – Marton Lilit idézem: „Nietzsche szavaival a társadalomban igaznak lenni annyi, mint a szokásos, elfogadott metaforákat használni, vagy morálisan megközelítve olyan kötelezettség, melyben mindenkinek egy szilárd konvenció szerint, általánosan kötelező stílusban kell hazudnia” –, nem igaz az, hogy ne fordulhatnánk szembe semmikor és semmilyen összefüggésben az általánosan kötelező igaz hazugságokkal. Nem lehet nem észrevenni Nietzsche fogalmazásának iróniáját. El kell tudnunk fogadni, hogy végül is nem tudhatjuk, mi *Az Igazság*. Csakhogy ebből nem következik, hogy minden állítás egyformán igaz. Igazság nincsen, de hazugság igenis van. Mert jóllehet lehetlenség mindenfajta konvenciót radikálisan elutasítani, ebből azonban távolról sem következik, hogy ha felismerjük bizonyos konvenciókról (kötelező igazságokról), hogy azok nem felelnek meg érzéseinknek, ne utasíthatnánk el ezeket az „igazságokat”. Persze aki ezt teszi, s minden pátosz nélkül³ ennek szellemében él, az idegen a társadalomban.

A regény számos további részletével is illusztrálni lehetne, miért idegen Meursault abban a világban, ahol az átlagos magatartást csupán csak konvenciók vezérik. S miért idegen az ő számára ez a társadalom. De nem az a céloom, hogy Meursault-t, az idegent és a Meursault számára idegen társadalmat elemezzem. Esszém nem Camus-ról, még csak nem is *Az Idegen*ről akar szólni. A céloom az, hogy körüljárjam a kérdéseket, melyek esszém címét képezik: Mi egy idegen? És: ki lenne idegen? Ezt a két kérdést ebben a formában Jacques Derrida fogalmazta meg *Az ide-*

gen kérdése: az idegentől jött című előadássorozatában. Remélem, hogy az eddig mondottak világossá teszik – s hogy ez világossá legyen, ezért választottam kiindulásul Camus regényét –, hogy az idegenség nem két különböző, különböző nyelven beszélő, különböző módon élő stb. társadalom találkozásakor lép fel. Pontosabban nemcsak akkor lép fel.

Platón *A szofistában* s *Az államférfiben* is felléptet valakit, akinek nincs neve. Nincs neve, mert nem athéni. *Xénosz*, idegen.⁴ De ő is görögül beszél. Nem beszél tehát más nyelven, s mégis más nyelvet beszél. Valaki, „aki nem úgy beszél, mint a többiek, valaki, aki különös nyelvet beszél” – mondja róla Derrida. De ebben az előadásban a legizgalmasabb az, amit Derrida magáról Szókratészről mond. „Időnként Szókratész maga az idegen, Szókratész, aki kérdésével és iróniájával zavar (azaz a kérdésével, amit az »irónia« szó is ki akar fejezni), a maieutikus kérdés embere. Szókratész maga rendelkezik az idegen vonásaival, megjeleníti, alakítja, *játssza* az idegent, ami nem ő.”⁵ *Játssza*, és mégsem *játssza* – mondanám én. Mert pontosan érti, s használni is tudja azt a nyelvet, amelyen athéni polgártársai és bírái vádolják, és majd elítélik, mégis: „Kijelenti, hogy »idegen« a bírósági beszédben, a bírósági szószéken: nem képes a bírósági nyelvet beszélni, a jog, a vád, a védelem és a per retorikáját; nem rendelkezik a technikával, ő olyan, *mint* egy idegen.”⁶ Szókratész: „kérve kérlek, athéni férfiak: ha azt hallanátok, hogy ugyanolyan szavakkal védekezem, mint amilyennel a piacon, a pénzváltók asztalainál – ahol sokatok hallgatott már engem – vagy másutt szoktam beszélni, ne csodálkozzatok, ne is zajongjatok miatta. Mert így áll a dolog: most állok először törvényszék előtt, több mint hetven esztendőskoromban, és szörnyen idegen számomra az itt szokásos beszédmód. Így hát, mint ahogy ha történetesen valóban idegen volnék, megengednétek, hogy azon a nyelven és azon a módon szóljak, amelyen nevelkedtem, éppen úgy most is azzal a jogos, legalábbis nekem jogosnak tetsző kéréssel fordulok hozzátok, hogy adjatok engedélyt saját beszédmódomra.”⁷

Ezt az ironikus fejtegetést így vezeti be, így kezdi beszédét: „Hogyan hatott rátok athéni férfiak, vádlóim beszéde, nem tudom; én bizony magam is kis híján beléjük feledkeztem, olyan meggyőzően beszéltek. Ámbár igazat úgyszólván semmit nem mondtak.”⁸

Nos, akár akarom, akár nem, muszáj visszatérnem *Az Idegenhez*. Szókratészt úgy nagyjából 2400 éve ítélték halálra, Meursault-t, mondjuk, száz éve. Mindketten mintegy kiprovokálják az ítéletet. Csakhogy míg Szókratész pontosan tudja, mit tesz: tudatosan helyezi szembe vádlói meggyőző hazugságaival az igazságot, addig Meursault-nak fogalma sincsen semmiről. Csak azt mondja, amit gondol, érez. S mint már idéztem, nem hajlandó semmit sem mondani, amit nem gondol igaznak. Van *Az Idegennek* olyan értelmezője, aki szerint Meursault tudatosan áldozza fel magát, ha talán nem is az igazságért, hanem azért, mert nem tud megbékülni a világ hazug konvencionálisával. „...*L’homme obéit aux valeurs de l’authenticité et de la lucidité; et il se réalise dans le refus de mentir aux autres et plus encore de se mentir à soi-même. On le sait, Camus l’a souvent répété, c’est l’honneur de la vérité qui inspire Meursault, le conduit à accepter le sacrifice de sa vie, et fait de lui un aristocrate d’un nouveau style, le héros même de l’absurde.*”⁹ „*Il se refuse à jouer la comédie sociale.*”¹⁰ Nem vitatom, hogy Camus az abszurd hősét akarta megalkotni. Azonban valami sokkal emberibbet sikerült megírnia. Az abszurd embert, aki minden, csak nem hős, minden, csak nem arisztokrata, csupán zsigerileg képtelen a hazugságra, a konvenciók hazug világához való alkalmazkodásra, jóllehet soha nem gondolta végig a világot, s főleg nem akart soha öntudatosan szembehelyezkedni vele.

Szókratész és Meursault, mondjon Camus bármit is, nem hasonlítanak egymásra. Akkor sem, ha bírják képtelenek látni a különbséget. Mindkettőjüket – két különböző korban – erkölcstelennek tartják. És egyiküket sem azért ítélik el, amit tettek, hanem azért, mert azok, akik: mások, nem olyanok, amilyenek lenni kell, IDEGENEK.

Camus egy kritikusa vagy értelmezője, nevezetesen René Girard írja a következőket: „*The world in which we live is one of perpetual judgement. It must be our Judeo-Christian heritage, still alive within us. We are not healthy pagans. We are not Jews, either, since we have no Law. But we are not real Christians since we keep judging.*”¹¹ Igen. Mindenkit megítélünk, aki nem olyan, amilyenek mi vagyunk, azaz amilyenek lenni kell. Mindenkit megítélünk, aki idegen. Mert idegen az, aki másmi-lyen. Másképp néz ki, mások a szokásai, más nyelven beszél, másképp érez, másképp íté. De hát végül is miért nem tűrjük az idegent? Honnan a gyűlölet? Az, aki ugyanolyan, mint mi magunk vagyunk, akiről tudjuk, hogy egy adott helyzetben hogyan fog cselekedni és ítélni, éppen úgy ugyanis, ahogy mi magunk, aki ugyanúgy érez egy adott helyzetben, mint mi, ami már csak abból is kitűnik, hogy ugyanazt mondja, amit mi mondanánk, az ilyenek közössége biztonságot teremt a számunkra. Az ugyanolyanok között nem félünk, nem érhet közöttük meglepetés, vagy ha mégis, azonnal tudjuk, hogy az illető, aki meglepően viselkedik, meglepően beszél, csak álcázza magát ugyanolyannak, mint mi vagyunk; az nem való közénk. Az egyformák közössége biztonságot nyújt. S nem engedhetünk be magunk közé olyant vagy olyanokat, akik másfélék, akik idegenek. A liberális eszmék világa ijesztő tehát. Azt követeli tőlünk, hogy felebarátunknak, testvérünknek tekintsük a másmielyent is. S aki ezt követeli, az bizonyára jó okkal teszi ezt; már magával ezzel a követeléssel is elárulja, hogy ő sem közénk való, s célja bizonyára az, hogy a maga és a hasonzorú-ek uralmát teremtsen meg felettünk. Az egyneműekből álló nemzetállam megerem-tésére irányuló törekvés – amelynek mindeddig legeklatánsabb példája Hitler Néme-tországa – az átlagemberek közösségének biztonságát igyekszik megalapozni.

Az egyes ember persze nem mindig képes megbirkózni az idegennel. Gyűlöli, szeretné megsemmisíteni, legalábbis eltávolítani a közösségből és annak környékéről, a teljes leszámoláshoz azonban összefogásra van szükség, és olyan szervezetre, amely az idegent nemcsak megítélni tudja, hanem elítélni és megsemmisíteni is. Szókratészre, a bomlasztó athénire, aki bár athéni, mégis idegen, akit már sokan hal-lottak a piacon, a pénzváltók asztalainál beszélni, erre a furcsa emberre – most, hogy idéztem René Girard szövegét, vált számomra világossá, hogy Camus regényének cí-me angolul fejezi ki leginkább a szerző eszméit: *Meursault is a stranger*, egy különös, egy furcsa s ezért idegen ember – az athéni polgár gyanakodva tekint. Megítéli, de elítélni nem tudja. Elítélni csak a népgyűlés képes, amely, mint hatalmi szerv, bírósá-g is. Ahogy Meursault-t sem tudja elítélni sem az öregek otthonának igazgatója, sem hivatali főnöke, sem senki egyed, csakis a bíróság mint testület. Félelmetes az a világ, ahol az egyes embernek az idegennel szembeni gyanakvását, idegengyűlöletét az állítólag az általános akaratot képviselő állam magáévá teszi, ahelyett, hogy ma-gára vállalná az idegen, a másmielyen, a minden egyes akaratának képviseletét is. Tényleg félelmetes? Számomra az. Az átlagember számára azonban a liberális állam félelmetes, amely képviseli az idegent is. Ott az átlagember nem bízhat már semmi-ben; hiszen még az őbenne magában eleven másságtól is retteg.

■ JEGYZETEK

1. Nem vagyok irodalomtörténész, Camus-t irodalmi Nobel-díja dacára mindig filozófusnak tekintettem. A regényeit nem műalkotásokként, hanem filozófiai gondolatainak kvázi szócsöveként közelítettem meg. Hogy ebben igazam volt-e, van-e, nem igazán tudom. Ebbéli meggyőződésemben most, hogy írom ezt az esszét, mint-ha elbizonytalanodtam volna. Az a néhány értelmező szöveg, melyet elolvastam, ugyancsak különbözőké-pen értelmezi Az *Idegent*; vajon Camus tényleg nem akart mást, mint regényformában ábrázolni az abszurdot

illető filozófiai koncepcióját? Van olyan, aki az igazságszolgáltatás radikális abszurdításaként, van, aki társadalmunk közhelyekre épülő, azt az egyénre rákényszerítő „érzelmeinek” kritikájaként közeledik hozzá. – Határozottan nem szeretnék – nem is tudnék – áttekintést adni a regény irodalmáról. Két szöveget említenék, melyek fontosak a számomra. Az egyik a szöveg megírása idején még csak 12. osztályos lány remek évfolyamdolgozata (Marton Lili Anna: *L'Étranger. Camus-i abszurd*, Gödöllői Waldorf Gimnázium, 2010), a másik egy a *La revue des lettres modernes* Raymond Gay-Crosier által szerkesztett Albert Camus-sorozatában megjelent szöveg: Eduard Morot-Sir: *Actualité de L'Étranger*. Lettres Modernes, Paris, 1996.

2. Ez az új fordítás. Gyergyainál ez így hangzik: „Egy anyja van csak mindenkinek.” Bizonyára Ádám Péter és Kiss Kornélia fordítása a helyes; de nem is ez a lényeg. Az „anya csak egy van” rájátszik a közhelyre, amelyet persze a Móricka-vicc már régen kikezdett, éppen mint közhelyet.

3. Nem tudom nem megjegyezni, hogy azok, akik a konvencionális „igazságokkal” patetikusan más „igazságokat” állítanak szembe, azokat nem feltétlenül tekinti idegeneknek a társadalom.

4. Valamiért csak *A szofistában* szerepel az Idegen néven, *Az államférfin* vendégnek hívják. A görög eredetiben azonban mindkettő *xénosz*.

5. Jacques Derrida: *Az idegen kérdése: az idegentől jött*. Negyedik előadás. Ford. Boros János és Orbán Jolán. In: Biczó Gábor (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Csokonai, Debrecen, 2004. 13.

6. Uo. 14.

7. Platón: *Szókratész védőbeszéde*, ford. Devecseri Gábor, 17c–d, 18a.

8. Uo. 17a.

9. Eduard Morot-Sir: i.m. 14. „[Ez] az ember az *autenticitás* és a *világosság* értékeinek engedelmessé válik; és azáltal valószínűleg meg önmagát, hogy nem hajlandó másoknak, még kevésbé önmagának hazudni. Camus állítólag gyakran mondta, hogy Meursault-t az igazság tisztelete inspirálta; s az, hogy hajlandó volt feláldozni az életét, tette őt új stílusú arisztokratává, az abszurd valódi hőisévé.”

10. Uo. 16. „Nem hajlandó részt venni a társadalmi komédiában.”

11. René Girard: *Camus's Stranger Retried*. Johns Hopkins University, Baltimore Md., 1978. 81. „A világ, amelyben élünk, a folyamatos ítélkezés világa. Zsidó-keresztény örökségünk bizonyára még mindig eleven bennünk. Nem vagyunk egészséges pogányok. Nem vagyunk zsidók sem, mert nem él már bennünk a Törvény. De nem vagyunk igazi keresztények sem, mert mindig csak ítélünk, megítélünk.”

